

मराठमोळ्या हॅम्लेटचा रौप्य प्रयोग

डॉ. बि. एन. गायकवाड

उपप्राचार्य व इंग्रजी विभागप्रमुख, आचार्य व मराठे महाविद्यालय, चेंबूर

विश्वसाहित्य पटलावर सुमारे साडे चारशे वर्षांपासून निर्विवाद वर्चस्व गाजवणारे, वाचक, अभ्यासक आणि समीक्षकांच्या उच्च पसंतीस पडलेलं अद्वितीय नाव म्हणजे विल्यम शेक्सपिअर ! मुळतः इंग्रजी भाषेत लिहिली गेलेली 34 शेक्सपिअरची नाटके, 154 सानेटस (14 ओळींचा काव्यप्रकार), तीन दिर्घकाव्य जगातील सर्व प्रमुख भाषांमध्ये भाषांतरीत झाले आहेत. मानवी भाव भावनांच्या तळाशी जाऊन भाषा, लिंग, वंश, राष्ट्र यासारख्या सर्व मर्यादांचा सिमोल्लंघन करून मानवी पातळीवर आत्मदर्शनाचा 'Larger than life' वारसा सांगणाऱ्या शेक्सपिअरची नाटके प्रयोगशील नाट्यनिर्मात्यांना व दर्जेदार कलाकारांना नेहमीच खुणावत आली आहेत. शेक्सपिअरच्या 12 शोकांतिकांपैकी 1600 साली प्रसिद्ध झालेली व आजतागायत 197 देशांत इंग्रजी व इतर रंगमंचावरून प्रेक्षकांच्या मनावर चिरंतर राज्य करणारी अद्वितीय कलाकृती म्हणजेच 'द टॅजेडी ऑफ हॅम्लेट प्रिन्स ऑफ डेन्मार्क' अमेरिकन नोबेल पारितोषिक विजेते साहित्यिक टी.एस.एलिएटने हॅम्लेट या शेक्सपिअरच्या शोकांतिकेला 'साहित्याची

मोनोलिसा' असे संबोधले आहे, यावरूनच या नाटकाच्या कलात्मक उंचीची कल्पना येते. अस म्हटल जात की, जगात सर्वात जास्त वाचलं गेलेलं, समिक्षा आणि संशोधन केलेलं नाटक म्हणजे हॅम्लेट. अशा कलाकृतीने महाराष्ट्राच्या सर्जनशील प्रायोगिक रंगमंचाला खुणावले नाही तरच नवल! खर तर नाटक ही एक अखंड कार्यरत असणारी सांस्कृतिक प्रयोगशाळा असते आणि अशा या प्रयोगशाळेत नुकताच चंद्रकांत कुलकर्णी दिग्दर्शित मराठमोळ्या 'हॅम्लेट' चा रौप्य प्रयोग विष्णुदास भावे नाट्यगृह, वाशी येथे पार पडला. या अगोदर मराठी रंगभूमीवर आनंदराव बर्वेनी 1882 मध्ये तर वासुदेव कानेटकरांच 'विरसेन अथवा विचित्रपुरचा राजपुत्र' हे या हॅम्लेटचे रूपांतरीत नाटकाचे प्रयोग केले. नटवर्य नाना जाग यांनी तिन अंकी 'हॅम्लेट' मराठी रंगभूमीवर साकारला होता असे असले तरी विष्णुदास भावे येथे पार पडलेल्या मराठमोळ्या हॅम्लेटच्या अद्वितीय प्रयोगाचा साक्षीदार होण्याचा आनंद अगदी विरळाच. डेन्मार्कचा राजा 'जेष्ठ हॅम्लेट' याच्या संशयासद मृत्यूनंतर तरुण राजपुत्र हॅम्लेटला एका भयाण रात्री त्याच्याच वडिलांचे भूत माझा मृत्यू हा नैसर्गिक

नसून माझा भाऊ क्लॉडिअस व पत्नी यांनी विषप्रयोग करून मारून टाकल्याच धक्कादायक रहस्यच उलगडवतो. नाटकाच्या सुरवातीलाच या अमानुष खुनाचा सुड घेण्याची जबाबदारी टाकून भूत अदृश्य होत व कथानक पुढे सरकत. विटेनबर्ग विद्यापीठातील तात्विक चिंतनात रमणारा राजपुत्र हॅम्लेट संशय, दुःख, विदिर्ण व द्विधा मनस्थितीत वेडेपणाची क्लुप्ती वापरून चुलता व आई खुनी आहेत की नाही याची खात्री करण्याचा प्रयत्न करतो. 'मर्डर ऑफ गोझॅंगो' या फिरत्या मूकनाट्य प्रयोगात स्वतःच्या ओळी घालून भुताच्या व काकाच्या खरेपणाचा वेध घेतो. प्रेयसी ऑफिलियाशी संबंध तोडल्याचा आव आणतो व तिचे वडिल पोलोनिअसचा चिडून खून करतो.

दरम्यान राजा कॅलोडअसला मारण्याची नामी संधी मिळूनही प्रार्थना करीत असल्यामुळे 'हा तर करतो देवाचं स्मरण' अशा स्थितीत याला आलं मरण तर हा जाईल स्वर्गाला आणि हा सुड होऊ शकत नाही' असे म्हणून राजाला मारणे टाळतो. शेवटी ऑफिलियाचा भाऊ लेअर्टिअसशी एका मैत्रीपूर्ण लढतीत लेअरटीस विषारी तलवारीने हॅम्लेट लेअर्टिअस व राजावर वार करतो व फॉटीनब्रासने सत्ताधीश बनावे अशी इच्छा जाहीर करत मरण पावतो. अशा प्रकारे विल्यम शेक्सपिअरच्या या जगप्रसिद्ध शोकांतिकेचा अंत होतो.

चंद्रकांत कुलकर्णी दिग्दर्शित या मराठमोळ्या हॅम्लेटला आशयानुरूप भाषा घडविण्याचा प्रयोग म्हणता येवू शकेल असे हे नाटक बनले आहे. हॅम्लेटच्या स्वगतांमधील "कल्पनेलाही कधीही शिवणार नाही असले प्रकार प्रत्यक्षात या जगात घडत असतात", "चंचलतेचे तुझचं दुसर नाव स्त्री...", "रूढी पाळण्यापेक्षा टाळलेल्याच बऱ्या" अशा अनेक भारदस्त वाक्यांनी हॅम्लेट मुळतः इंग्रजीत असल्याचा विसर पडल्याशिवाय राहत नाही. मृत राजाच्या भुताचा तीनवेळा संचार नाटकात इतक्या प्रभावीपणे मांडला आहे की, विनासायास चालू असणाऱ्या चित्रपटासारखे दृश्य बदलत जातात. नाटकादरम्यान रंगमंचावरील अंधारात विजेच्या वेगाने होणाऱ्या हालचाली व काही सेकंदात लावला व बदलला जाणारा सेट (Props) अत्यंत कमालीचा आहे.

'माझ्या मृत्युचा सुड घे' असं सांगण्यासाठी अवतरलेल्या राजाच भुत पाहण अंगावर शहारे आणणारे आहे. हॅम्लेटचा वेडेपणा हे सोंग आहे की खरं असा कायम प्रश्न आपल्याला पडतो.

सुमित राघवनचा या नाटकातील उत्कृष्ट अभिनय व संवाद फेक, डेन्मार्कची राजेशाही, राजा राणी, सेवक आणि राजपुत्र, राजकन्या यांची वेशभूषा निर्माण सर्वार्थाने पूर्ण नाटकात आपल्याला डेन्मार्क मध्ये असल्याच्या भासातून बाहेर येण्याची परवानगी देत नाही. ऐतहासिक नाटकासाठी

वापरलेली आवश्यक ध्वनीयत्रणा, प्रकाशनियंत्रण, वेशभूषा यांनी सतराव्या शतकातील राजेशाही, डेन्मार्कचा ऐलिसनोर किल्ला, रात्रीची भयानता, हॅम्लेटचं स्वगत या सर्व दृश्यांना जिवंतपणा दिला आहे. हॅम्लेटची स्वगतं, भुताचे अवतरणे आणि निघून जाण व मराठी भाषेतील अत्यंत जड, तत्त्वज्ञानी शब्दांचा अचुक वापर, शेक्सपिअरच्या नाटकात आवर्जून वापरली गेलेली विनोदी विश्रांती (Comic relief) या सर्वांमध्ये वापरलेली मराठीतील अभिव्यक्ती ठळकपणाने लक्षात येते. कथानकाच्या सादरीकरणात विचार, भावना, या सगळ्या मराठमोळ्या पद्धतीनं झोकात सादर केल्या आहेत. हे सर्व करीत असताना हॅम्लेटच्या मुळ गाभ्याची कुठेही मोडतोड होणार नाही याची अत्यंत काळजी दिग्दर्शकांनी घेतली आहे.

नाटकातील भुत, प्राचीन मिथकं, कल्पित अथवा पौराणिक कथा यांना अवास्तव आधुनिक वेष चढवला जाणार नाही व त्याचा मराठीकरणात मुळ संहिता व आशयसत्र रंजकपणे बांधून ठेवण्याची जबाबदारी समर्थपणे पेलली गेली आहे. हॅम्लेटचे निष्क्रिय तत्वचिंतन, भाव भावनांचे कंगोरे, रूपकात्मक आणि वकृत्वसंपन्न भाषाशैली, द्वीअर्थी शब्दांचा चपखल वापर हॅम्लेटला कलात्मकदृष्ट्या अत्यंत परिपक्व बनविते. वैविध्य व नवता निर्माण करणारे तरूण दिग्गज नाटककार चंद्रकांत कुलकर्णी हॅम्लेटचा सुवर्ण प्रयोग ही प्रेक्षक अनुभवू शकतील यात शंका नाही. एकूणच हॅम्लेट हे ४०० वर्षापूर्वी लिहिलेले नाटक दिवसेंदिवस जास्त प्रगल्भ व लोकप्रिय होत आहे ते त्याच्या मानवी जिजनाच्या गाभाऱ्यामुळे.

संदर्भ :-

१. ब्रडली ए . सी शेक्सपिअर ट्रजेडी:- सेकंड ईडीशन लंडन मकमिलन 1905
२. पाटील आनंद : समग्र शेक्सपिअर पुणे 20173.
३. फिलीप एडवर्ड:- विल्यम शेक्सपिअर, नवी दिल्ली कब्रीज विद्यापीठ प्रेस - 2011